

Contextul cultural al bilingvismului

Ala SAINENCO

Mijloc omniprezent de exprimare, limba funcționează în toate domeniile de manifestare a socialului, inclusiv a culturalului, fiind, în același timp, ea însăși o formă a culturii¹. Modul în care limba interferează cu alte forme ale culturii profilează funcțiile pe care le realizează în raport cu acestea, dar și direcția emergenței influenței limbă – alte forme ale culturii.

Dintre funcțiile pe care le realizează limba în raport cu alte forme ale culturii, se impune relevantă, în primul rând, cea de „suport” sau „vehicol”, unele forme ale culturii explicitându-se prin limbaj (știința sau istoria, de exemplu), iar altele fiind forme sincretice (din cadrul artelor, drept exemplu poate servi muzica, care include și vocea umană). Limba are, prin urmare, în interiorul culturii, o funcție dublă, fiind o formă a culturii și un mijloc de explicare a altor forme de cultură. Primul aspect poate fi pus în evidență din definiția culturii ca „unitate de sinteză a socialului, reprezentat prin cunoașterea și experiența umană și a individualului, în sensul actului personal de creație”² și care circumscrie, pe lângă mit și religie, artă, istorie și știință, și limbajul ca formă a culturii³. Al doilea aspect poate fi pus în valoare prin postulatul că „o cultură se exprimă și creează semnificații prin limbă, iar fiecare limbă se manifestă în același timp ca memorie și ca expresie a acelei culturi”⁴.

Analizând, din două perspective: cea a genezei culturii și cea a evoluției individului, patru puncte de vedere asupra raportului limbă / alte forme ale culturii (primatul limbajului (1), primatul altor forme ale culturii (2), determinarea reciprocă dintre limbă și alte forme (3), primatul unui factor ce determină apariția limbii și a altor forme ale culturii (4)), D.H. Hymes derivă, printr-un calcul matematic valid, 16 combinații posibile ale acestui raport. În opinia lui D.H. Hymes, doar unele dintre combinațiile posibile ale raportului respectiv constituie perspective reale de abordare: primatul culturii; primatul limbii și al culturii; primatul unui factor de profunzime; primatul altor forme ale culturii în dimensiunea culturalului și primatul limbii în dimensiunea individualului; primatul limbii și al culturii în dimensiunea culturalului și primatul limbii în dimensiunea individualului⁵. Perspectivele și soluțiile multiple converg spre (a) considerarea limbii drept factor constitutiv și determinativ pentru experiența individului și (b) calificarea limbii drept variabilă dependentă de necesitățile culturale.

¹ Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, București, Humanitas, 1994, p. 103.

² D. Cruțeru, *Identitatea axiologică a culturii. Eseu despre realitatea și virtualitatea valorilor culturale*, București, Editura Economică, 2004, p. 77.

³ Vezi Ernst Cassirer, *op.cit.*

⁴ *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, Iași, Polirom, 2005, p. 86.

⁵ D. H. Hymes, *Этнография речи в Новое в лингвистике*, Москва, Издательство «Прогресс», 1975, p. 238-239.

Prima concluzie permite calificarea limbii drept mijloc prin care individul realizează achiziționarea altor forme ale culturii. Or în filogenează practica socială și, implicit formele culturii, sunt anterioare diferențelor de limbă. În ontogenează însă, fiecare persoană și fiecare generație achiziționează cunoștințele despre lume prin intermediul limbii materne, integrarea în societate făcându-se „prin socializare (dobândirea unui statut și rol) și inculturație (formele și mijloacele de educație)”⁶.

Ideea că limba are o importanță funcțională diferită în societăți diferite și că uzul specializat trebuie pus în relație cu factorii socioculturali a devenit, se pare, un loc comun pentru lingviștii orientați spre studiul bilingvismului și al aculturației.

Sub aspectul bilingvismului colectiv, ca stare de fapt și rezultat al însușirii și utilizării a două limbi de către o comunitate lingvistică, raportul limbă / alte forme ale culturii are două dimensiuni. Prima, care poate fi calificată drept explicativă, profilează tabloul formelor de cultură prin care o limbă a emers spre un grup de vorbitori, deveniți posterior bilingvi. A doua, care poate fi calificată drept descriptivă, conturează modul în care cele două limbi circumscrise bilingvismului funcționează în cultural.

Prima dimensiune presupune considerarea culturii drept component integral al asimilării limbii. Asociindu-se, în acest sens, cu „contextul în care limba funcționează și este vorbită de vorbitorii săi nativi”⁷, conceptul de cultură își profilează intensiunea (și, implicit, extensiunea) prin domeniul umanistic sau sociolingvistic în care se încadrează.

Pentru domeniul umanistic, conceptul de cultură își circumscrie literatura și artele. În acest sens, studiul unei limbi, presupune și studiul literaturii și artelor produse de vorbitorii nativi ai acestei limbi.

În domeniul sociolingvistic, același concept își dezvăluie sensul prin focalizarea pe cultură ca „element esențial al comportamentului uman, pentru că, fiind modul de viață al unui popor, iar societatea, ansamblul organizat de indivizi, aceștia urmează un mod de viață dat”⁸.

Într-un sens sau altul, contextul cultural al bilingvismului colectiv își profilează formele de emergență și apoi cele de funcționare și în dependență de cauzele care l-au produs și de politica lingvistică a statului ca spațiu de funcționare a limbilor.

Sub aspectul stării de fapt însă, bilingvismul, indiferent de factorii concreți care l-au condiționat, se circumscrie unei paradigme *funcționale* (numită și paradigmă a „echilibrului”), ca situație ideală, sau unei paradigme *conflictuale*. Paradigma echilibrului presupune relații armonioase între componentele socialului. Sub acest aspect, bilingvismul este calificat drept mecanism echilibrant, datorită căruia se menține, în general, echilibrul în societate. Bilingvismul *aditiv*, care presupune că „cea de-a doua limbă se învață în plus față de prima, și nu în detrimentul acesteia”⁹ se înscrie în paradigma funcțională.

Printre factorii care explică apariția acestui tip de bilingvism sunt: micul trafic de frontieră și amestecul istoric de populații diferite din zonele de graniță între state (*bilingvismul natural, pașnic, neimpus*); statutul de imigrant și de cetățean al unui nou stat (*bilingvism autoimpus, voit, dar neconflictual*); statutul de naționalitate conlocuitoare sau de minoritate etnică în mijlocul unei națiuni majoritare de o altă

⁶ D. Cruceru, *op. cit.*, p. 75.

⁷ *Encyclopedia of Linguistics*, 2006, p. 323.

⁸ D. Cruceru, *op. cit.*

⁹ *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, ed. cit., p. 91.

limbă, statut rezultat din condițiile istorice de formare a națiunii care înglobează minoritatea etnică (*bilingvism istoric, natural*)¹⁰. În cazul bilingvismului natural, produs în situațiile când vorbitori de limbi diferite conviețuiesc în aceeași zonă timp îndelungat, aceștia învață limba vecinilor, utilizând-o în domenii speciale, profilat de interesul concret pe care îl prezintă relația: economic, cultural etc. Se poate afirma, în același sens, că domeniul în care va funcționa o limbă sau alta circumscrisă bilingvismului depinde de împrejurarea în care aceasta a fost învățată.

Și tipul de bilingvism prin care se caracterizează un vorbitor bilingv depinde de circumstanțele realizării comunicării: „există vorbitori care intră în categoria bilingvilor coordinațivi într-un anumit domeniu de activitate, ca, de exemplu: domeniul juridic, medical, tehnic, cel al științelor exacte. În discuțiile pe teme de specialitate ei prezintă un bilingvism coordinațiv perfect, fără interferențe, în schimb, când discuția se axează pe probleme cotidiene, bilingvismul lor se transformă într-unul subordinativ, care trădează influența evidentă a sistemului limbii materne”¹¹.

Dimpotrivă, „dacă cea de-a doua limbă se învață în afara școlii (în familie, în cercul de prieteni etc.), cel mai bine se însușește limbajul cotidian”¹².

La etapa modernă, apariția bilingvismului poate fi pusă și pe seama unei necesități vitale de ieșire din spațiul naționalului în cazul conlucrării sau integrării în spații economice, în primul rând. Or o comunitate care vorbește o limbă de circulație restrânsă și care vrea să „intre” în „lume”, trebuie să-și însușească o limbă de circulație internațională. În acest caz, prestigiul, statutul limbilor și culturilor aferente joacă un rol primordial.

La acest tip de bilingvism se ajunge, preponderent, prin învățământ: acesta fiind obligatoriu, introducerea unei limbi în programa școlară de studiu va avea drept efect bilingvismul (deși, de cele mai dese ori, se va constata un bilingvism pasiv). Gradul de însușire va depinde de calitatea învățării, calitatea manualelor, numărul de ore, interesul pe care îl prezintă limba respectivă ca mijloc de comunicare nemijlocit în societatea în care se va integra vorbitorul.

După cum demonstrează studiile, „dacă cea de-a doua limbă se învață în școală, vorbitorii pot dobândi o bază generală solidă pentru fiecare stil funcțional, numai că o astfel de achiziție necesită o perfecționare ulterioară, o îmbogățire a cunoștințelor într-un domeniu sau celălalt (prin cursuri de perfecționare a limbii, prin studiu la facultate, prin studiu individual etc.).

Dacă limba a doua se învață la facultate, acest proces, de regulă, se orientează în direcția unui anumit stil funcțional (o anumită specialitate) sau a câtorva dintre ele. Mulți bilingvi pot cunoaște la perfecție doar anumite limbaje în cel de-al doilea sistem lingvistic. Acest lucru nu înseamnă că ei nu intră în categoria bilingvilor coordinațivi, ci doar că nu sunt acoperite toate domeniile”¹³.

Paradigma conflictuală se circumscrie teoriei conflictului de grup, prin care se accentuează instabilitatea sistemului social, conflictele axiologice și de putere, ca rezultante ale acestui tip de bilingvism. În acest caz, „una dintre cele două limbi,

¹⁰ Gh. Constantinescu Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, București, Teora, p.44.

¹¹ Maria Király, *Observații privind bilingvismul (cu referire la zona sud-vestică a României)* în *SCL*, LI, nr. 2, p. 353.

¹² *Ibidem*.

¹³ Maria Király, *op. cit.*, p. 352.

adeseori prima, este oarecum „dată la o parte” de cealaltă”¹⁴, creându-se un bilingvism reductiv. „Acolo unde una dintre cele două culturi este denigrată, bilingvismul impus riscă să devină un factor de represiune”¹⁵. Acest tip de bilingvism reiese frecvent din cuceririle teritoriale și dominația politică pe care o națiune o impune acestei minorități (*bilingvism impus prin forță*)¹⁶. În cazul bilingvismului forțat, a doua limbă va substitui (sau, cel puțin, se va constata tendința de a substitui) prima limbă și în alte sfere ale socialului, inclusiv în cultural.

Sferele culturalului în care funcționează două limbi circumscrise bilingvismului depind, prin urmare, și de tipul de paradigmă în care se înscrie, ca stare de fapt, bilingvismul.

Din perspectiva vorbitorilor bilingvi care țin de majoritatea sau minoritatea naționalitatea, domeniile funcționării limbilor, ca situație ideală, ar trebui să se prezinte, în opinia lui E. Coșeriu, în felul următor: „Dacă aparțin unei minorități lingvistice, apăr, se înțelege, și afirm drepturile limbii mele, adică drepturile comunității mele la cultură și educație (primară, secundară, eventual și universitară) în limba ei proprie, dar, în același timp, înțeleg că trebuie să învăț și limba majorității și să fiu bilingv, dacă vreau să mă integrez în viața publică a comunității statale [...]. Pot aspira chiar la autonomia administrativă și culturală a comunității mele într-o regiune în care este majoritară, dar nu pot aspira să fiu funcționar ori profesor în altă regiune, deputat în Parlamentul Țării etc. vorbind peste tot numai în limba mea [...].

Dacă, dimpotrivă, aparțin comunității lingvistice majoritare într-un stat independent, pretind, firește, ca limba mea să fie singura limbă oficială și de stat pentru toate chestiunile și în toate domeniile care privesc statul întreg (administrație, guvern, cultură națională, educație națională de toate gradele, armată, poliție, poștă, presă națională, radioteleviziune etc.). Dar, în același timp, recunosc toate drepturile lingvistice comunităților etnice minoritare și înțeleg că, tocmai ca reprezentant al majorității și stăpân în țara mea, trebuie să fiu generos și tolerant cu ele, să le permit să aibă școli în limba lor, să-și cultive în limba lor propriile lor tradiții și propria lor cultură națională”¹⁷.

În realitatea funcționării bilingvismului însă, relațiile nu par a fi nici pe departe ideale, iar consecințele pe care le poate avea bilingvismul în urma politici lingvistice tendențioase poate duce chiar la modificarea contextului cultural în care funcționează o limbă.

Bilingvismul din spațiul basarabean, de exemplu, a fost și continuă să fie, de altfel ca în majoritatea țărilor post-sovietice, național-rus unilateral (o continuare a politicii de rusificare): populația majoritară a fost pusă în situația de a însuși limba populației minoritare din spațiile republicilor sovietice, limba rusă fiind, neoficial, limba de stat a U.R.S.S. și limba de comunicare inter-etnică. Căile prin care rusa a emers spre vorbitorii de alte limbi au fost cele mai diverse, cuprinzând atât domeniul umanistic, cât și cel sociolingvistic al culturii:

a) Domeniul umanistic s-a realizat preponderent prin învățământ, în primul rând, prin includerea în programele școlare a studiului obligatoriu al limbii și literaturii

¹⁴ *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, ed. cit., p. 91.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Gh. Constantinescu Dobridor, *op. cit.*

¹⁷ E. Coșeriu, *Alteritate, toleranță și masochism (Dialog cu un elev despre politica și etica lingvistică)* în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1997, nr. 3, p. 86.

ruse în toate școlile din Basarabia. În al doilea rând, situația vizează nemijlocit limbile de predare în instituțiile de învățământ, limba rusă devenind, în acest sens, nu doar un obiect de studiu, ci și un mijloc prin care se achiziționează cunoștințe și din alte domenii. Situația conturează foarte clar și procesul de deznaționalizare, care a însoțit emergența limbii ruse spre vorbitorii nativi de română: „la Bender din 16 școli doar una era mixtă – cu clase de predare în limba română și rusă, iar din 40 de instituții preșcolare – nici una românească; la școala de arte nr.1 de la înființarea ei în 1965 și până în 1988 nu a existat nici o grupă moldovenească, dintre șefii celor 7 secții doar unul era moldovean, la teorie dintre 7 pedagogi nici unul nu posedă limba băștinașilor, la pian dintre 15 pedagogi doar unul era moldovean, la viorști dintre 12 pedagogi nu era nici un moldovean, la instrumente populare din 14 doar 3 pedagogi erau moldoveni, la pictură - din trei nici unul moldovean, la coregrafie - un moldovean din 6 pedagogi”¹⁸; „la Institutul Agricol, 92% din numărul total de 3500 de studenți de la secția de zi erau moldoveni, 99,9% din numărul absolvenților erau repartizați la lucru în satele Moldovei și cu toate acestea la cerința de a se permite predarea unor obiecte în limba băștinașilor prorectorul Vasile Marcenko a formulat astfel poziția rectoratului: „Nici un obiect, nici unul singur nu va fi predat în limba moldovenească!”¹⁹

b) Domeniul sociolingvistic s-a focalizat pe spațiul cultural, reflectat la diferite niveluri (al științei, al practicii sociale), al stereotipurilor de comportare, în norme, obiecte ale culturii materiale, credințe și viziuni mediate prin limbaj.

În acest sens, bilingvismul are drept efect modificarea viziunii asupra lumii reflectate în limbaj. Viziunea prin limbaj asupra lumii se realizează printr-un sistem de semne lingviale structurat într-un anume fel, cu relevanță socială, care stochează informația despre lumea înconjurătoare. Or diferite limbi nu desemnează, pur și simplu, prin diferite cuvinte diferite realități, ci reflectă anumite viziuni asupra acestora. În același sens, limba națională, fiind legată strâns de psihologia națională și de specificul poporului, este și un mijloc de transmitere a tradițiilor, stereotipurilor, obișnuințelor. Prin urmare, asimilarea unei a doua limbi nu înseamnă doar asimilarea unui nou cod lingvistic, dar și asimilarea unui volum de cunoștințe despre tabloul lumii propriu comunității respective de limbă. A cunoaște tabloul național al lumii în limba studiată înseamnă a intra în posesia înțelegerii lumii și a concepției despre lume a poporului respectiv. Conform ipotezei Sapir – Whorf, limba determină modul de gândire a poporului care comunică în această limbă, iar modul de cunoaștere a lumii reale depinde de limbile în care gândesc subiecții antrenați în procesul cunoașterii. „Disociem realitatea, afirmă B. L. Whorf, în direcția indicată de limba noastră. Evidențiem în lumea reală anumite categorii nu pentru că ele sunt evidente; dimpotrivă, lumea ni se prezintă ca un caleidoscop al impresiilor, care trebuie organizat de conștiința noastră, deci, în fond, de sistemul lingval care se păstrează în memoria noastră. Disociem realitatea, o structurăm în concepte și organizăm sensurile într-un fel anume, pentru că sîntem participanți la un acord, care presupune sistematizarea respectivă. Acest acord

¹⁸ E. Cibotaru, *Muzicologia moldovenească: bilingvism sau monolingvism totuși?*, în „Orizontul”, 1988, nr. 10, p. 42.

¹⁹ B. Vieru, *Deci, semilingvism totuși...*, în „Literatura și arta”, 1988, 17 martie, p. 2.

este valabil pentru o comunitate lingvală dată și este fixat în sistemul de modele al limbii noastre”²⁰.

Înșușirea unei a doua limbi ar putea avea drept efect, prin urmare, modificarea tabloului lumii. Cercetările în domeniu demonstrează într-adevăr, existența anumitor modificări mai ales în cazul bilingvismului natural.

Studiile asupra bilingvismului aditiv demonstrează că, într-adevar, câmpurile asociative pentru o a doua limbă se formează în conștiința bilingvului sub influența limbii și culturii materne și reprezintă, de fapt, transferuri ale câmpurilor asociative materne în limbile studiate. Analizând câmpurile asociative evidențiate de englezi, ruși și ruși bilingvi (caracterizați prin bilingvism aditiv), E. Popkova²¹ demonstrează că acestea nu prezintă diferențe în cazul monolingvilor ruși și a bilingvilor aditivi. Câmpul asociativ al lexemului *вера* „credință” este pentru ambele categorii de vorbitori același: *надежда* „speranță”, *бог* „Dumnezeu”, *любовь* „dragoste”, *церковь* „biserică”, *религия* „religie”, *вера в бога* „credință în Dumnezeu”, fiind, în același timp diferit de câmpul asociativ al vorbitorilor nativi de engleză: *belief* „credință”, *god* „Dumnezeu”, *hope* „speranță”, *trust* „încredere”, *love* „dragoste”, *strong* „puternic”, *church* „biserică”, *truth* „adevăr”, *religion* „religie”, *relief* „destindere, ușurare”.

Câmpurile asociative și tabloul lumii conturat de bilingvii naturali sînt determinate preponderent de limba și cultura țării în care aceștia locuiesc. Astfel, în cazul vorbitorilor bilingvi (rusă-franceză), L. Etmanova constată modificări sub influența culturii franceze: „conștiința lingvistică a bilingvilor, afirmă autoarea, se aseamănă cu conștiința lingvistică a francezilor și rușilor, dar este dominată de imaginile, simbolurile culturii franceze”²².

Prin urmare, bilingvismul poate avea drept efect nu doar modificarea contextului cultural în care funcționează o limbă, ci și modificarea viziunii asupra lumii conturate prin limbaj.

The Cultural Complex of Bilingualism

Being a form of culture, language is at the same time a means of explanation, and also a condition for the other forms of culture to function.

If in phylogeny some other forms forewent the language, in ontogeny it represents the way through which culture's forms are caught up by the person. The functions which two languages perform in a membership depend on the type of the bilingualism (equable or forced), forms through which a second language emerged to its speakers etc.

In case of bilingualism the cultural context of the languages' functions can be modified, but also the world's panorama outlined through a certain language.

*Universitatea de Stat „Alecru Russo”, Bălți
Republica Moldova*

²⁰ Уорф Б.Л., *Отношение норм поведения и мышления к языку*, în *Новое в зарубежной лингвистике*, Москва, 1960, p. 174.

²¹ Е. А. Попкова, *Психолингвистические особенности языкового сознания билингвов (на материале русско-английского учебного билингвизма)*. Автореферат диссертации на соискание степени кандидата филологических наук, Москва, 2001.

²² Л. А. Этманова, *Психологические особенности языкового сознания естественных билингвов*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва, 2006.